

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Ayn Salîb Çeşmesi ve Vakfı [1848-1911]

Ayn Salîb Fountain and Waqf in the Last Periods of Ottoman State [1848-1911]

Recep Ayhan*

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

* rcpyhn3@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1561-9896

Başvuru / Submitted :

11 Temmuz 2023

Kabul / Accepted :

19 Eylül 2023

DOI: 10.21021/osmed.1325752

Atıf/Citation:

Ayhan, R. "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Ayn Salîb Çeşmesi ve Vakfı [1848-1911]", Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 19 (2023): 1-23.

Benzerlik / Similarity : %14

Öz

İnsanlığın en temel ihtiyaçlarından biri olan su, pek çok toplum için önemli bir yere sahiptir. İslâm dininin temizliğe ehemmiyet vermesi ve birçok ibadetin yerine getirilmesinin suya bağlı olması suyu Müslümanlar için de vazgeçilmez kılmıştır. Ayrıca İslâm dünyasında insanların su ihtiyacını karşılamak da önemli bir hayır hizmeti olarak kabul görmüştür. Bundan dolayı İslâm dünyasının birçok noktasında kuyu, sebil, çeşme gibi su tesisleri inşa edilmiştir. Vakıflarca desteklenen su tesislerinin önemli bir kısmı çeşmelerden oluşmaktaydı. Çeşme yapımı ve vakfî İslâm dünyasında önemli bir hayır olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde de devlet büyükleri, zengin eşraf ve maddi durumu iyi olanlar ülkenin birçok noktasında vakıflar kurup çeşmeler inşa ettirmiştir. Bu vakıf geleneği sayesinde Osmanlı Devleti'nin pek çok yerinde çeşmeler inşa edilmiş ve insanların su ihtiyacı bunlar aracılığıyla karşılanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde Siirt'te de insanların su ihtiyacını karşılayan çeşmeler bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Ayn Salîb Çeşmesi'dir. Yapım tarihi kesin olarak bilinmeyen bu çeşme, Osmanlı Dönemi'nde vakıf sistemi içerisinde yer almış ve varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Çalışmada Ayn Salîb Çeşmesi ile çeşmeye ait vakfın mülkleri, görevlileri ve harcamaları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmanın amacı Ayn Salîb Çeşmesi ve vakfının 1848-1911 yılları arasındaki bilgilerini evkaf defteri, şer'iyye sicili, salnâme, hatırat, araştırma eser gibi çeşitli kaynaklar ışığında ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Çeşme, Vakıf, Siirt, Ayn Salîb.

Abstract

Water, one of the most fundamental necessities of human being, has a vital place for the survival of many communities. Since Muslims have attached great importance to cleanliness; and a number of prayers have been fulfilled with water, water has become essential for Muslims. In addition, it has been accepted that it is of a great beneficence to meet people's water need in Islamic world. Therefore, in many parts of Islamic world water plants such as wells, dispensers and fountains were constructed. A significant portion of these water plants, supported by the waqfs, consisted of fountains. Construction of fountains and waqfs were accepted as an important charity in Islamic world. The prominent political leaders of Ottoman State, rich noblemen and rich people established waqfs and constructed fountains in numerous parts of the country. Thanks to this waqf tradition, fountains were constructed in many parts of Ottoman State, thus water need was met through these fountains.

There were fountains in Siirt that met the water needs of the people in the Ottoman Period. One of them was Ayn Salîb Fountain. This fountain, whose construction date is unknown, was included in the waqf system during the Ottoman Period and has survived until today. In the study, Ayn Salîb Fountain and the properties, officials and expenditures of the waqf belonging to the fountain are emphasized. The aim of this study is to reveal the information of Ayn Salîb Fountain and its waqf between 1848-1911 in the light of various sources such as waqf books, court records, yearbook, memoirs, research works.

Keywords: Ottoman State, Fountain, Waqf, Siirt, Ayn Salîb.

Giriş

Su, hayatın vazgeçilmez unsurlarından biridir¹ ve canlıların yaşaması için oldukça mühim bir yere sahiptir.² Pek çok toplumda olduğu gibi İslâm dünyasında da suya büyük bir ehemmiyet verilmiştir. Suyun İslâm dünyası için mühim olmasında hayati bir öneminin olmasının yanı sıra temizliğe ehemmiyet verilmesi ve pek çok ibadetin yerine getirebilmesinin suya bağlı olması etkili olmuştur.³

Suya büyük bir ehemmiyet atfeden İslâm dini ayrıca insanlara su sağlamayı da sevabı çok olan hayır işlerinden biri olarak kabul etmiştir. Hz. Muhammed'in *sadakanın en faziletlisi su temidir* şeklindeki hadisi ve bu konudaki teşviklerinin de etkisiyle mali durumu iyi olan⁴ Müslümanlar tarafından kuyu, bent, çeşme, sebil gibi su tesisleri inşa edilmiştir.⁵ İslâm dünyasında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de suyun temin edilmesine büyük bir ehemmiyet verilmiş ve çeşitli su tesisleri inşa edilmek suretiyle kalıcı hayır işleri gerçekleştirilmiştir.⁶

İnsanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilen bu tesislerin önemli bir kısmını çeşmeler oluşturmaktadır.⁷ Çeşme kelimesi sözlükte *pınar, su kaynağı; bir oluktan akan yalıklı su haznesi; içilecek su, su akan yer* anlamlarına gelmektedir.⁸ Çeşme kelimesinin, Farsçada *göz* anlamına gelen *çeşm* kelimesinden geldiği umumiyetle kabul edilmektedir. 13. ve 14. yüzyıllarda çeşme yerine daha çok Arapçada *göz* anlamına gelen *ayn* kelimesi kullanılmıştır. Bu kullanım 17. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁹ İncelenen evkaf kayıtlarında hem *çeşme*¹⁰ hem de *pınar*¹¹ kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere İslâm dünyasında insanların su ihtiyacını karşılamak önemli hayırlardan biri olarak görülmüştür. Günümüzde belediyelerin yaptığı birçok hizmet eski İslâm şehirlerinde genellikle vakıflar aracılığıyla yerine getiriliyordu. Bu hizmetlerden biri de şehirlerin ve insanların su ihtiyacını temin etmektir. Bu amaçla İslâm dünyasının birçok noktasında sebiller, su kuyuları, su bentleri, su kanalları ve çeşmeler vakıf olarak inşa edilmekteydi.¹²

İslâm dünyasında çeşme yapımı ve çeşme vakfı önemli bir hayır olarak görülmüştür.¹³ Osmanlı Devleti'nde de devlet büyükleri ve zengin eşrafın yanı sıra ortalama bir gelire sahip şehirlilerin

¹ İskender Pala, "Su (Kültür ve Medeniyet)", TDV İslâm Ansiklopedisi, 37 (İstanbul 2009), s. 442.

² Hacı Mehmet Günay, "Su", TDV İslâm Ansiklopedisi, 37 (İstanbul 2009), s. 432.

³ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014), 217.

⁴ Semavi Eyice, "Çeşme", TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), s. 277.

⁵ Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, 218.

⁶ Görgün Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 183.

⁷ Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, 217.

⁸ İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınevi, 2011), 291.

⁹ Eyice, *Çeşme*, 277.

¹⁰ BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, nr. 36067, s. 10.

¹¹ BOA, *EV.d*, nr. 36328, s. 3.

¹² Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (2008): 163-169; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf (Tarih)", TDV İslâm Ansiklopedisi, 42 (İstanbul 2012), s. 483. Vakıf ve su konulu bazı çalışmalar için bkz. Cafer Çiftçi, "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü," *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002): 57-74; Mustafa Güler, "XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine'deki Su Vakıfları," *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2 (2012): 1-21; Hasan Güneri, "Vakıf Suları ve Su Vakıfları," *Vakıflar Dergisi*, 9 (1971): 67-79; Ali İhsan Karataş, "Bursa Suları ve Su Vakıfları," *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008): 379-417.

¹³ Eyice, *Çeşme*, 277.

çoğu vakıflar tesis edip çeşmeler inşa ettirmiştir.¹⁴ Çeşmelerin vakıflarca desteklenmesi Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde vakıf çeşme geleneği tümden terk edilmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin birçok şehrinde olduğu gibi Siirt'te de insanların su ihtiyacını karşılayan çeşmeler mevcuttu.¹⁶ Şehirdeki bu çeşmelerin çoğu vakıf sistemi içerisinde yer alarak faaliyetlerini sürdürmekteydi. 16. yüzyıla ait kayıtlara bakıldığında Siirt'te bazı çeşme vakıflarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kayıtlarda adı geçen çeşme vakıfları şu şekildeydi: Halif Çeşmesi Vakfı, Sur Çeşmesi Vakfı, Yeni Çeşme (Ayn-ı Cedid) Vakfı, Çarşı Çeşmesi (Suku'l-Ayn) Vakfı ve Taravul Çeşmesi Vakfı.¹⁷

19. yüzyıla ait kayıtlarda da Siirt'te bazı çeşmelerin ve çeşme vakıflarının bulunduğu tespit edilmiştir. 1874 tarihli bir evkaf kaydında Sur, Ayn Salib, Suku'l-Ayn, Breki ve Tarmil gibi çeşme vakıflarının adı geçmiştir.¹⁸ 1875 tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi'nde Siirt sancağı kasabasında 12 çeşmenin bulunduğu dair kayıt tutulmuştur. Ancak salnâmede bu çeşmelerin adına ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir.¹⁹ 1888 tarihli bir kayıta Siirt sancak merkezinde Ayn Salib, Sur ve Tarmil olmak üzere üç çeşme vakfının adı yer almıştır.²⁰ 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi'nde ise Siirt sancak merkezinde Sur ve Ayn Salib adında iki çeşmenin bulunduğu kaydedilmiştir.²¹

Görüldüğü üzere Osmanlı Dönemi'nde Siirt'te insanların su ihtiyacını temin eden bazı çeşmeler bulunmaktaydı. Bu çalışmada bunlardan biri olan Ayn Salib Çeşmesi ve vakfı üzerinde durulacaktır. Bu çalışma ile Ayn Salib Çeşmesi ve vakfının 1848-1911 yılları arasındaki bilgilerini evkaf defteri, şer'iyye sicili, salnâme, hatırat ve araştırma eser gibi kaynaklardan istifade ederek ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmada Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'nın 16. yüzyıldaki durumu için Uğur Demlikoğlu'nun²² çalışmaları incelenmiş ve konuyla ilgili kısımlar çalışmaya dahil edilmiştir. İncelenen dönem için en önemli kayıtlar ise evkaf defterleridir. Ayn Salib Çeşmesi Vakfı hakkında bilgi içeren evkaf defterleri incelenerek ilgili kısımlar çalışmaya aktarılmıştır. Evkaf defterlerinin yanı sıra Siirt şer'iyye sicili ve 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi'nden de

¹⁴ Özcan, *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*, 183.

¹⁵ Eyice, *Çeşme*, 282.

¹⁶ Bekir Sami Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi* (İstanbul: İstanbul Siirt Derneği Yayıncılık, 2006), 292.

¹⁷ Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 423-434.

¹⁸ Ömer Kucak, "XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları," *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/6-7 (2016): 218-223.

¹⁹ *Diyarbekir Vilayet Salnâmesi*, H. 1292/M. 1875, 156.

²⁰ BOA, *EV.d*, nr. 36067, s. 9-10; Recep Ayhan, "1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı," *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31 (2022): 99.

²¹ *Bitlis Vilayet Salnâmesi*, H. 1310/M. 1892, 233.

²² Uğur Demlikoğlu çalışmasında vakfın 1526 yılındaki gelirleri hakkında bilgi vermiştir. Bu çalışmada çeşmenin adı *Salif* olarak kaydedilmiştir. Uğur Demlikoğlu, "1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları," *Asia Minor Studies* 6/2 (2018): 102. Uğur Demlikoğlu'nun başka bir çalışmasında ise vakfın 1566 yılındaki gelir ve gider kalemlerine ilişkin bilgiler yer almıştır. Uğur Demlikoğlu bu çalışmasında istifade ettiği vakıf kaydında çeşme adının *Çeşme-i Ayn Salif* şeklinde geçtiğini kaydetmiştir. Ayrıca çeşmenin 19. yüzyılın sonlarında da varlığını sürdürdüğünü Ömer Kucak'ın *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları* isimli çalışmasını örnek vererek açıklamıştır. Uğur Demlikoğlu, "998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2018): 46-47. Ömer Kucak'ın bu çalışmasında çeşme isminin *Ayn Salib* şeklinde geçtiğini belirtmek gerekir. Kucak, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları*, 19.

yararlanılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Siirt vakıfları hakkında bilgi veren çalışmalardan²³ da istifade edilmiştir. Ayn Salîb Çeşmesi'nin 20. yüzyılın başlarındaki durumu ile ilgili bilgiler ise 1910-1911 yılları arasında Siirt'te görev yapmış olan Dr. M. Derviş Kuntman'ın hatıratından²⁴ elde edilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Ayn Salîb Çeşmesi'ne dair bilgilere yer verilmiştir. Ardından Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın mülkleri, görevlileri ve harcamaları ele alınmıştır. İncelenen döneme dair Ayn Salîb Çeşmesi ve vakfı ile ilgili yapılmış hususi bir çalışmanın bulunmaması bu çalışmayı değerli kılmaktadır.

1. Ayn Salîb Çeşmesi

Ayn kelimesi sözlükte *göz; pınar, kaynak*²⁵ gibi anlamlara gelmektedir. *Salîb* kelimesi ise sözlükte *haç* anlamında kullanılmıştır.²⁶ Her iki kelimenin sözlük anlamlarına bakıldığında Ayn Salîb'in *Haçlı Pınarı/Çeşmesi* anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim Siirt ile ilgili kimi kaynaklarda da Ayn Salîb isminin *Haçlı Çeşmesi* anlamına geldiği kaydedilmiştir.²⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısında²⁸ ve 20. yüzyılın başlarında²⁹ Siirt'te Ayn Salîb adında bir mahalle bulunmaktaydı. Burası 19. yüzyılın ikinci yarısında Hristiyanların yoğun olarak bulunduğu bir mahalleydi.³⁰ Kimilerine göre Ayn Salîb adı bu mahallede yaşayan Hristiyanlardan veya o mahallede bulunan Ayn Salîb Çeşmesi'nden dolayı verilmiştir.³¹ Bu bilgilerden hareketle Ayn Salîb adının burada yaşayan Hristiyanlar tarafından konulmuş olabileceğini söylemek mümkündür. İncelenen dönemdeki kayıtlarda çeşmenin adı *Ayn Salîb* şeklinde geçtiğinden çalışmada bu kullanım tercih edilmiştir. Günümüzde ise çeşmenin adı *Ayn Salip* olarak kullanılmaktadır.

Ayn Salîb Çeşmesi'nin hangi tarihte ve kimler tarafından yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte çeşmenin Selçuklular döneminden kalmış olabileceği tahmin edilmektedir.³² Osmanlı Dönemi'nde Ayn Salîb Çeşmesi ile ilgili ilk kayıtlara 16. yüzyılın başlarından itibaren ulaşmak mümkündür. Bu dönemdeki kayıtlara göre Ayn Salîb Çeşmesi, vakıf sistemi içerisinde yer almaktaydı. 16. yüzyılda Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı için birçok mülkün vakfedildiği ve vakfın bünyesinde bazı görevlilerin istihdam edildiği anlaşılmaktadır.³³ Ayn Salîb Çeşmesi'nin 17. ve 18. yüzyıllardaki durumu ile ilgili kayıtlarda herhangi bir veriye rastlanmadığından bu dönemlerde çeşmenin ve vakfının durumu bilinmemektedir. Ayn Salîb

²³ Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın 1874 yılındaki arazi varlıkları hakkında bilgi veren çalışma için bkz. Kucak, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları*, 19. Vakfın 1888 yılındaki mülklerine ilişkin bilgi veren çalışma için bkz. Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

²⁴ Kilisli Dr. M. Derviş Kuntman Osmanlı ordusunda tabip olarak görev yapmaktaydı. Ekim 1910-Ekim 1911 tarihleri arasında Siirt'te kalmış ve hatıratında Siirt'teki gözlemlerine dair bilgilere yer vermiştir. *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009), 28-35.

²⁵ Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 129.

²⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015), 1071.

²⁷ Sedat Akay, "Günümüz Siirt Arapçası" (Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020), 30.

²⁸ BOA, *Meşihat Şer'iyye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d)*, 7582, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 414, s. 128.

²⁹ BOA, *MŞH.ŞSC.d*, 7584, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 416, s. 406.

³⁰ Ayhan, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siird (1847-1900)* (Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2022), 162-163.

³¹ İsmail Duygu, "426 Numaralı (H.1302-1317/M.1885-1900) Siirt Şer'iyye Sicili Metin Çeviri ve Değerlendirme" (Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2012), 548.

³² *Siirt'te Tespiti ve Tescili Yapılmayan Kültür Varlıkları* (Ankara: Siirt Valiliği Yayınları, 2003), s. 9.

³³ Demlikoğlu, *1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları*, 102; Demlikoğlu, *998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)*, 46-47.

Çeşmesi aşağıda da görüleceği üzere 19. yüzyılın ikinci yarısında vakıf sistemi içerisinde yer almış ve çeşitli mülklerden gelir elde etmiştir.

Ayn Salîb Çeşmesi'nin etrafında çeşitli halk inanışlarının şekillendiği anlaşılmaktadır. Buna dair bilgiler 1892 tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi'nde³⁴ yer almıştır. Bu inanışlardan birine göre Ayn Salîb Çeşmesi'nin suyu üremeye yani çocuk sahibi olmaya yaramaktaydı. Çeşme ile ilgili halk inanışlarından bir diğeri de suyunun hazım sıkıntısı çeken insanlara iyi geldiği şeklindeydi. Bu anlatılara inanan pek çok insan çeşmeye gelerek suyundan içmekteydi.³⁵

Ayn Salîb Çeşmesi'nin 20. yüzyılın başlarındaki durumuna dair bilgiyi ise Osmanlı ordusunda tabip olarak görev yapan ve Ekim 1910-Ekim 1911 tarihleri arasında Siirt'te kalan Kilisli Dr. M. Derviş Kuntman'ın hatıratında bulmak mümkündür. Hatıralarında Siirt'e dair izlenimlerine yer veren Derviş Kuntman, Siirt'in en büyük sorununun susuzluk³⁶ olduğunu kaydetmiştir. Derviş Kuntman, hatıralarında Siirt'teki çeşmelere dair bilgiler de aktarmıştır. Ona göre Ayn Salîb Çeşmesi, Siirt'te daimî surette akan tek çeşme idi. Derviş Kuntman, Ayn Salîb Çeşmesi'nden akan suyun ancak bir mahallenin ihtiyacına yettiğini belirtmiştir. Şehirdeki diğer çeşmelerin ise yazın kurduğunu ifade etmiştir.³⁷

Ayn Salîb Çeşmesi günümüzde Siirt ilinin Merkez ilçesine bağlı İnönü Mahallesi'nde bulunmaktadır. Batı tarafından bir eve bitişik olan bu yapı, 5x10 metre ebatlarında olup, tek katlıdır. Yapı, çeşme ve su deposu bölümlerinden oluşmaktadır. İki basamaklı merdiven ile, beşik tonozla örtülü eyvana giriş yapılmaktadır. Çeşme, eyvanın güney duvarına yerleştirilmiştir. Moloz taş malzeme ve yığma duvar tekniği ile yapılan çeşmenin kuzey cephesinde ise dikdörtgen planlı yalağıyla batı tarafta aynı şekilde dikdörtgen planlı bir niş yer almaktadır. Çeşmenin üzerinde yer alan açıklıkla basık tonozlu su deposuna geçilmektedir. Çeşmenin arka kısmında yer alan depolama bölümünün üzeri düz dam ile örtülüdür. Günümüzde çeşme bölümünün dış duvarları beton kabuk ile kaplanmıştır. Yakın bir zamanda çeşmenin dış cephesinin Siirt Belediyesi tarafından sıvandığı anlaşılmaktadır. Ayn Salîb Çeşmesi'nin iç duvarları ve tavan kısmı da çimento harcıyla sıvanmıştır.³⁸

³⁴ Çeşme suyuna dair bu halk anlatıları 1892 tarihli Bitlis vilayet salnâmesinde şu şekilde kaydedilmiştir: *Ayn Salîb suyu da hâzım ve tecârib-i mahalliyeye nazaran tenâsüle hâdimdir. Bitlis Vilayet Salnâmesi*, H. 1310/M. 1892, 233.

³⁵ Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, 292; Hüseyin Yaşar, Erdem Akın ve Abdurrezzak Çelik, *Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar)* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 27-28.

³⁶ Siirt'in tarihsel sürecine bakıldığında su sorununun eskiden beri var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şehirdeki su sıkıntısının 17. yüzyıldan beri bulunduğu kayıtlara yansımıştır. Seçkin, *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*, 292. Siirt'te Botan, Kezer ve Başur gibi (*Diyarbakir Vilayet Salnâmesi*, H. 1288/M. 1871, 159-160) zengin su kaynakları bulunmaktaydı. Buna rağmen Siirt'in Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de su sıkıntısı çektiği ve bunlardan yeteri kadar faydalanamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Âlam* adlı eserinde Siirt'in iki nehir arasında yer almasına rağmen bunlardan içme suyu ve arazi sulaması için faydalanamadığını ve bundan dolayı da suyunun oldukça az olduğunu kaydetmiştir. Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Âlam* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1311), 2573.

³⁷ *Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları*, 28-35; Cumhuriyet Kılıççioğlu, *Her Yönüyle Siirt* (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1992), 36.

³⁸ *Siirt İli Somut Kültürel Miras Envanteri*, C. 2, Haz. Zekai Erdal, Mehmet Cabir Alper vd., (Siirt: Siirt Valiliği Yayınları, 2021), s. 64; Ali Boran, Abdülhamit Tüfekçioğlu ve Zekai Erdal, "Siirt ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzey Araştırması", 23. *Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, (19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 1), 28 Mayıs/1 Haziran 2001* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 20; <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>, [Erişim: 10.07.2023]. Ayn Salîb Çeşmesi'nin önden ve yandan görünümünü, arkasındaki depolama bölümünü ve iç kısmını gösteren görseller için bkz. Ek 1, 2, 3, 4.

Günümüzde İnönü Mahallesi'nin şehre hakim bir noktada bulunan Ayn Salib Çeşmesi'nin, suyunu uzun bir kanal aracılığıyla kentten dışından aldığı anlaşılmaktadır. Bu çeşme, asırlar boyu Siirt'in önemli bir kısmının su ihtiyacını karşılamıştır. Ayn Salib Çeşmesi'nin son yetmiş seksen yıl hariç daima bakım ve tamiri yapılmıştır. Hayırseverler tarafından vakfedilen mülklerden elde edilen gelirler sayesinde hem çeşmenin hem de kanalının bakım ve tamiri yapılmaktaydı. Aşağıda da görüleceği üzere Ayn Salib Çeşmesi Osmanlı Dönemi'nde vakıf sistemi içerisinde yer almış ve mülklerden elde ettiği gelirler sayesinde çeşmenin ve su yolunun bakım ve tamiri yapılmıştır. 1960'lı yılların başında Botan'dan Siirt'teki hemen her eve kapalı şebeke su sisteminin çekilmeye başlanmasıyla beraber Ayn Salib Çeşmesi de eski önemini yitirerek kaderine terk edilmiştir. Uzun yıllar bakım ve tamirden yoksun kalan ve zaman içerisinde su kanalı da tıkanan bu çeşme³⁹ günümüzde bakımsız bir haldedir.

Uzun yıllar bakımsız kalan Ayn Salib Çeşmesi için bazı girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 23.09.2021 tarihli raporunda çeşmeyle ilgili alınan önemli bilgiler kayıtlıdır. Bu kayda göre Ayn Salib Çeşmesi 1991 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından koruma altına alınarak tescillenmiştir. Mezkûr kayıta Siirt ili, Merkez ilçesi, İnönü Mahallesi'nde bulunan Ayn Salib Çeşmesi'nin herhangi bir sit alanında yer almadığı ve tapunun 11 ada, 2 numaralı parselinde kayıtlı olduğu da kaydedilmiştir. Kayıttaki bilgilere göre Ayn Salib Çeşmesi'nin mülkiyeti Siirt Belediyesi'ne aittir. Kayıta ayrıca tescilli olan Ayn Salib Çeşmesi'nin tescil kaydının güncellenmesine, güncellenen bu kaydın uygun olduğuna, yapı grubunun I. (birinci) Grup Yapı olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Ayn Salib Çeşmesi'nin koruma alanı sınırları da belirlenmiştir. Böylelikle hem Ayn Salib Çeşmesi hem de korunma alanı sınırları içerisinde yapılacak olan her türlü fiziki ve inşai (ifraz, tevhit, imar uygulaması dahil) uygulama öncesinde Koruma Bölge Kurulunun iznini almak şartı getirilmiştir.⁴⁰

2. Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'na Ait Mülkler

Vakıfların hizmetlerini sürdürmelerinde mülklerin önemli bir payı bulunmaktaydı. Bu mülkler vakıfların menfaatleri doğrultusunda belli bir ücret karşılığında kiraya verilmekteydi. Kiraya verilen bu mülklerden elde edilen gelirler sayesinde vakıfların masrafları karşılanmakta ve çalışanların ücretleri ödenebilmekteydi. Böylelikle vakıflar faaliyetlerine uzun bir süre devam edebilmekteydi. Vakıflar için vakfedilen mülkler arasında çiftlikler, bahçeler, üzüm bağları, tarlalar, bazı köylerin tamamı ve her türlü ziraat işletmeleri yer almaktaydı. Bunların yanı sıra dükkânlar, binalar ve ekonomik amaç için yapılmış diğer yapılar da vakıflar için gelir getiren mülklere dendi.⁴¹

Ayn Salib Çeşmesi için 16. yüzyılın başlarından itibaren çeşitli mülklerin vakfedildiği tespit edilmiştir. Nitekim 16. yüzyılda Ayn Salib Çeşmesi Vakfı için dükkân, hane, bağ zemini, değirmen gibi mülklerin vakfedildiği kayıtlara yansımıştır.⁴² Aşağıda da görüleceği üzere Osmanlı

³⁹ <https://siirtgazetesi.com.tr/ayn-salip-cesmesi-feryat-ediyor-yikildim-yikiliyorum/>, [Erişim: 10.07.2023].

⁴⁰ <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>, [Erişim: 10.07.2023]. Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun Ayn Salib Çeşmesi ile ilgili aldığı karar ve karar eki ile çeşmeyi ve çeşmenin korunma alanını gösteren kroki için bkz. Ek 6, 7, 8. Bunlara, (<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>) sitesinden Ayn Salib Çeşmesi'nin bulunduğu kısma tıklayarak ulaşılabilir.

⁴¹ Yediyıldız, "Vakıf", MEB İslâm Ansiklopedisi, 13 (İstanbul 1986), s. 156-157.

⁴² Demlikoğlu, *1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları*, 102.

Devleti'nin son dönemlerinde de dükkân, bağ, tarla, boyalık, ev, arsa, harman yeri gibi birçok mülk Ayn Salîb Çeşmesi için vakfedilmiştir. Bunların ayrıntılarına aşağıda değinilmiştir.

2.1. Dükkânlar

Vakıflar için gelir getiren en önemli mülklerden biri dükkânlardı. Osmanlı şehirlerinde dükkânların mülkiyeti genellikle vakıfların elinde yer almaktaydı. Ticari faaliyetlerin yürütüldüğü bu mekânlar şehirdeki esnaf ve tüccara vakıf yönetiminin belirlediği belli bir ücret karşılığında haftalık, aylık veya yıllık olarak kiraya verilmekteydi.⁴³

Vakıfların mülkleri arasında yer alan dükkânlar Siirt'teki Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı için de önemli bir gelir kaynağı idi. Vakfa ait dükkânlar vakfın menfaatleri doğrultusunda yıllık bir ücret karşılığında şehirdeki esnaf ve tüccara kiralanmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere vakfın hem 16. yüzyıl hem de 19. yüzyılda gelir getiren dükkânları mevcuttu.

Osmanlı Dönemi'nde Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait dükkânlarla ilgili ilk kayıtlar 16. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir. 1526 tarihli bir kayıta Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın birçok dükkândan gelir elde ettiği kaydedilmiştir. Bu kayda göre vakfın 3'ü attar, biri çul dokunan, biri şehir çarşısında bulunan ve biri de diğer olmak üzere yıllık gelir getiren birçok dükkânı mevcuttu.⁴⁴ 1566 tarihli kayda göre ise vakfa ait olup kiraya verilen 10 dükkândan gelir elde edilmiştir.⁴⁵

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde vakfa ait dükkân sayısının fazla değişmediği anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere 1566 yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın 10 dükkânı mevcutken 1848-1861 yılları arasında vakfa ait dükkân sayısının 10-13 arasında değiştiği belirlenmiştir. Vakfın 1848-1853 yılları arasında 12 dükkânının bulunduğu kayıtlara yansımıştır. Bu tarihler arasında dükkânlardan 3.112 kuruş 20 para gelir elde edilmiştir. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında vakfın dükkân sayısı yine 12'ydı. Ancak bu dükkânlardan biri gelir getirmemiştir. 11 dükkândan elde edilen gelir 725 kuruştur. 1857-1858 yılında vakfın dükkân sayısı 10-11 arasında değişmekteydi. Bu dükkânlardan elde edilen gelir 791 kuruş 20 para idi. 1858-1859 yılında vakfa ait 11 dükkândan 781 kuruş gelir elde edilmiştir. 1859-1860 yılında hem dükkân sayısı hem de dükkânlardan elde edilen gelir miktarı artmıştır. Vakfın dükkân sayısı 13'e yükselirken bunlardan elde edilen gelir de 1.221 kuruş 20 para olmuştur. 1860-1861 yılında vakfa ait dükkân sayısının 12 olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan elde edilen gelir bir önceki yıla göre azalmış ve 1.074 kuruş 20 paraya düşmüştür.⁴⁶

Yukarıda da görüldüğü üzere 1848-1861 yılları arasında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait dükkân sayısı 10-13 arasında değişmekteydi. Vakfa ait dükkân sayısının sonraki yıllarda düştüğü anlaşılmaktadır. Buna dair bilgiyi veren bir evkaf defteridir. 1888 tarihli olan bu defterde vakfa ait 9 dükkânın bulunduğu kaydedilmiştir.⁴⁷ Defterde bu dükkânları kimlerin işlettiğine ve dükkânların yıllık gelirine dair bir bilgi yer almamıştır.

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait olan bu dükkânlar şehirdeki esnafa belli bir bedel karşılığında kiraya verilmekteydi. Vakfa ait bu dükkânların genellikle Müslüman esnaflar tarafından işletildiği, gayrimüslimler tarafından işletilen dükkân sayısının ise oldukça az olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim 1855-1856 tarihli bir evkaf kaydına göre vakıf için gelir getiren 11

⁴³ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 491-492.

⁴⁴ Demlikoğlu, *1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları*, 102.

⁴⁵ Demlikoğlu, *998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)*, 46.

⁴⁶ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 2, 24, 58, 101, 107, 128, 161.

⁴⁷ BOA, *EV.d.*, nr. 36067, s. 10; Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

dükkânın büyük bir kısmı Müslümanlar tarafından işletilmekteydi. Kayıta bu dükkânlardan birinin de Cercis adlı bir gayrimüslim tarafından kiralandığı kaydedilmişti.⁴⁸

İncelenen dönemdeki kayıtların çoğunda Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait dükkânların bulunduğu çarşı ve hangi meslek grubu tarafından işletildiği ile ilgili herhangi bir bilginin yer almadığını belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra az da olsa bazı kaynaklarda vakfa ait dükkânın türü ile ilgili bilgiler yer alabiliyordu. Nitekim 1871 tarihli bir belgede Ayn Salîb Çeşmesi'ne vakfedilmiş dükkâna dair kayıt tutulmuştur. Bu belgede Siirt Çarşısı'nda bulunan ve satışa konu olan dükkânın taraflarından birinin Ayn Salîb Çeşmesi'ne vakfedilmiş bir bakkal dükkânı olduğu kaydedilmiştir.⁴⁹

2.2. Bağlar

Vakfın bir diğer gelir kalemi ise bağlardı. Aşağıda da görüleceği üzere kimi kayıtlarda vakfa ait bağlardan elde edilen gelir miktarına ilişkin bilgiler yer almıştır. Kimi kayıtlarda ise vakfın mülkü olan bağların sayısı ve buldukları mevkiiler kaydedilmiştir.

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın 1848-1859 yılları arasında bağlardan elde ettiği gelir miktarı ile ilgili bazı bilgiler tespit edilmiştir. Bu bilgilere göre Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı, 1848-1853 tarihleri arasında bağların zemin kirasından 51 kuruş 10 para gelir elde etmişti. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında ise vakfın bağlardan elde ettiği gelir 8 kuruş 20 para idi. 1857-1858 yılında vakfın bağlardan elde ettiği gelir artarak 30 kuruşa yükselmiştir. 1858-1859 yılında vakfa ait bağlardan elde edilen gelir bir önceki yıla göre azalmış ve 19 kuruş 20 paraya düşmüştür.⁵⁰

1874 tarihli bir evkaf kaydında ise Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın mülkü olan bağların sayısı, yeri, bağları kiralayanların isimleri ve bağların dönümü hakkında ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Aşağıdaki tabloda bunların ayrıntılarına değinilmiştir.

Tablo 1. 1874 Yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na Ait Bağlar⁵¹

Mülkü Kiralayan	Mülkün Dönümü	Mülkün Yeri
Miho veledi Hanna	3	Ero'l taraflarında Molla Hüseyin, İbrahim ve tarik ile mahdud
Hanna veledi Yakub	2	Ero'l taraflarında Molla Hasan ve Tahir ile mahdud
Dano veledi Suho	3	Ayn Salîb civarında tarafları Hacı Musa Ağa, Molla Hasan ve Hacı Musa Ağa ile mahdud
Efnimos veledi Abdullah	2	Ayn Salîb demekle [bilinen] tarafları Miho ve Şeyh Abdulkadir tarlasıyla ve tarik ile mahdud
Yusuf veledi Abdullah	1	Ero'l taraflarında Miho ve Molla Hasan bağları ve tarik ile mahdud
Hasan ve Mahmud bin Ahmed	1	Ero'l taraflarında Molla Hasan ve Keleş bağlarıyla ve tarik ile mahdud

⁴⁸ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 58.

⁴⁹ BOA, *MŞH.ŞSC.d.*, 7592, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 424, s. 191; Halat Akın, "424 Numaralı Siirt Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi" (Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2019), 367-368.

⁵⁰ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 2, 58, 101, 107, 128.

⁵¹ BOA, *EV.d.*, nr. 34672, s. 14.

Yukarıdaki tabloya göre 1874 yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait 6 bağın dönümü 1 ile 3 arasında değişmekteydi. Vakfa ait bu bağların toplam dönümü 12 idi. Bağları kiralayanların büyük bir kısmının gayrimüslimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim tabloda da görüleceği üzere altı bağın beşi gayrimüslimler, biri ise Müslümanlar tarafından kiralanmıştı.

2.3. Boyalıklar

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait mülklerden biri de boyalıklardı. Kökboya, boyakökü ve boyacılık otu gibi isimlerle de anılan boyalık, renk yelpazesi geniş olan ve bitkisel boyacılıkta kullanılan bir bitki çeşididir. 19. yüzyılın ikinci yarısında aralarında Siirt'in de bulunduğu birçok Osmanlı şehrinde bu bitkinin üretimi yapılmaktaydı.⁵²

Evkaf defterlerinde boyalık olarak kaydedilen mülk ile muhtemelen bu bitkinin yetiştirildiği tarlalar kastedilmiştir. Defterlerde vakfa ait mülkler verilirken boyalık ve tarla sayılarının ayrı ayrı hesaplandığı tespit edilmiştir.⁵³ Bundan dolayı çalışmada vakfın mülkleri arasında yer alan boyalık ve tarlalar ayrı başlıklar halinde verilmiştir.

Siirt'te boyalığın birçok vakfın mülkü olduğu anlaşılmaktadır. Boyalık, 19. yüzyılın ikinci yarısında Siirt'teki cami, mescit ve medrese gibi vakıfların mülkleri arasında yer almaktaydı.⁵⁴ Boyalığın incelenen dönemde Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın da mülkleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Nitekim 1874 tarihli bir kayıta vakfa ait bir boya yerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bunun büyüklüğü 3 dönümdü. Bu mülk Kasru'l-Beyder taraflarında Hasan Efendi, Hanna ve tarik ile mahdud idi.⁵⁵ Vakfa ait boyalıklar ile ilgili bilgi veren bir diğer kayıt ise 1888 tarihli evkaf defteridir. Bu kayda göre 1888 yılında Ayn Salîb Çeşmesi için vakfedilen 3 boyalık bulunmaktaydı.⁵⁶

2.4. Tarlalar

Tarlalar, Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın gelir getiren mülklerinden biri idi. Bazı kayıtlarda vakfa ait tarlaların gelir miktarına ilişkin bilgiler yer almıştır. Nitekim 1848-1853 tarihleri arasında vakfa ait tarlalardan 238 kuruş 20 para gelir elde edilmişti. 1857-1858 yılında vakfın tarla hasılatı 175 kuruştur. 1858-1859 yılında vakfın tarla hasılatı bir önceki yıla göre artmış ve 220 kuruş olmuştur. Vakfın tarla hasılatı 1859-1860 yılında bir önceki yıla göre düşerek 25 kuruşa inmişti. Vakfa ait tarla geliri 1860-1861 yılında yeniden artarak 149 kuruş 20 paraya yükselmişti.⁵⁷

1874 tarihli bir evkaf kaydında ise Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na ait tarlaların türü, dönümü ve yeri ile ilgili bilgilerin yer aldığı belirlenmiştir. Bu tarlalara dair bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵² H. Sinem Şanlı ve Ebru Çatalkaya Gök, "Bitkisel Boyacılıkta Kökboyanın (*Rubia tinctorum* L.) Önemi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017): 773-775.

⁵³ BOA, *EV.d.*, nr. 36067, s. 10; Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

⁵⁴ Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 93-99.

⁵⁵ BOA, *EV.d.*, nr. 34672, s. 14.

⁵⁶ BOA, *EV.d.*, nr. 36067, s. 10; Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

⁵⁷ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 2, 24, 101, 107, 161.

Tablo 2. 1874 Yılında Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'na Ait Tarlalar⁵⁸

Mülkün Türü	Mülkün Dönümü	Mülkün Yeri
Susuz Tarla	7	Hamam Deresi taraflarında dere, tarik ve dere ile mahdud
Susuz Tarla	10	Şikeft taraflarında tarik, Hanna, İsa ve Musa ile mahdud
Susuz Tarla	26	Hamam Deresi taraflarında dere, tarik ve dere ile mahdud
Susuz Tarla	40	Hüseyin Turab taraflarında tarik, Hacı Hüseyin Ağa ve Şeyh Alameddin ile mahdud

Yukarıdaki tabloya bakıldığında 1874 yılında Ayn Sâlib Çeşmesi Vakfı'na ait 4 susuz tarlanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Vakfa ait bu tarlaların dönümleri 7 ile 40 arasında değişmekteydi. Vakfın mülkleri arasında yer alan bu tarlaların toplam büyüklüğü 83 dönümden oluşmaktaydı.

Ayn Sâlib Çeşmesi Vakfı'na ait tarlalarla ilgili bir diğer bilgi ise 1888 tarihli bir evkaf kaydından elde edilmiştir. Bu kayda göre 1888 yılında vakfın 5 tarlası bulunmaktaydı.⁵⁹ Defterde bu tarlaların dönümlerine ve buldukları yerlere ilişkin herhangi bir bilgi yer almamıştır.

2.5. Ev, Arsa ve Harman Yeri

Yukarıda bilgileri verilen mülklerin yanı sıra Ayn Sâlib Çeşmesi için ev, arsa ve harman yeri gibi mülkler de vakfedilmiştir. 1874 tarihli kayda göre vakfa ait bir harman yeri bulunmaktaydı. Bu harman yeri 3 dönüm büyüklüğündeydi.⁶⁰ Bu mülkün tarafları Ayn Salib ve Hacı Musa Ağa harmanı ve tarik ile mahdud idi.⁶¹

Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'nın mülklerinden biri de arsaydı. 1888 tarihli evkaf kaydında Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'na ait bir arsanın bulunduğu kaydedilmiştir.⁶²

Vakfın mülkleri arasında evler de bulunmaktaydı. Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'nın 16. yüzyılda 10 evin zemininden gelir elde ettiği kayıtlara yansımıştır.⁶³ İncelenen dönemde de Ayn Salib Çeşmesi için evlerin vakfedildiği tespit edilmiştir. Nitekim Eylül/Ekim 1891 tarihli kayda göre Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'na ait bir hane yeri bulunmaktaydı. İlgili defterde bu hane yerinin Ayn Salib Mahallesi'nde bulunduğu kaydedilmiştir. Defterde ayrıca bu hane yerinin 3 kuruş 36 para değerinde olduğuna dair bilgi de yer almıştır.⁶⁴

3. Ayn Salib Çeşmesi Vakfı'nın Görevlileri

Osmanlı Dönemi'nde Ayn Salib Çeşmesi Vakfı bünyesinde bazı görevlilerin istihdam edildiği anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda vakıf bünyesinde birkaç görevlinin çalıştığı kayıtlara yansımıştır.

⁵⁸ BOA, *EV.d.*, nr. 34672, s. 14.

⁵⁹ BOA, *EV.d.*, nr. 36067, s. 10; Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

⁶⁰ Kucak, *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları*, 19.

⁶¹ BOA, *EV.d.*, nr. 34672, s. 14.

⁶² BOA, *EV.d.*, nr. 36067, s. 10; Ayhan, *1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı*, 99.

⁶³ Demlikoğlu, *998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)*, 46.

⁶⁴ BOA, *EV.d.*, nr. 36328, s. 3.

Nitekim 1566 tarihli bir kayıta Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nda müteveli,⁶⁵ câbî⁶⁶ ve kâtip gibi görevlilerin istihdam edildiği kaydedilmiştir.⁶⁷

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise vakıf bünyesinde mütevellinin görev yaptığı tespit edilmiştir. İncelenen kayıtlarda mütevellinin dışında herhangi bir görevlinin adına rastlanmamıştır. Bu dönemde Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı bünyesinde görev yaptığı belirlenen kişi Müteveli Hasan Efendi idi. Hasan Efendi'nin hangi tarihte bu göreve geldiği bilinmemektedir. Bununla beraber Hasan Efendi'nin 1855 yılından itibaren Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nda müteveli olarak görev yaptığı belirlenmiştir. Hasan Efendi bu tarihten sonra da müteveli olarak görevini yapmaya devam etmiştir. Hasan Efendi'nin 1855 yılından 1861 yılına kadar görevini sürdürdüğü kayıtlara yansımıştır.⁶⁸ 1861 yılından sonra Hasan Efendi'yle ilgili herhangi bir kayda rastlanmadığından hangi tarihe kadar bu görevi sürdürdüğü bilinmemektedir.

Bazı kayıtlarda vakfın mütevelliliğini yürüten Hasan Efendi'nin aldığı ücrete ilişkin bilgiler yer almıştır. İlgili bir kayıt 1859-1860 tarihlidir. Bu kayda göre vakfın mütevellisi Hasan Efendi yıllık 80 kuruş ücret almaktaydı. Bir diğer kayıt ise bir yıl sonrasına aittir. Buna göre vakfın mütevellisi Hasan Efendi 1860-1861 yılında da yıllık 80 kuruş ücret almaya devam etmiştir.⁶⁹

4. Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'na Ait Harcamalar

Vakıflara ait mülklerden elde edilen gelirler vakıfların işleyişlerini sürdürmesinde önemli bir role sahipti. Nitekim bu gelirler sayesinde bir yandan vakıf çalışanlarının ücretleri ödenirken diğer yandan vakıfların umumi masrafları karşılanmaktaydı.⁷⁰ Benzer şekilde Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın gelirleri de aşağıda görüleceği üzere çeşmenin ve vakfın masraflarına, vakıf bünyesinde istihdam edilen personel ücretlerine, muhasebe harcı ve muharrir maaşına harcanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde vakıf sistemi içerisinde yer alan Ayn Salîb Çeşmesi için çeşitli harcamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların başında çeşmenin bakım ve tamir masrafları gelmekteydi. Nitekim 1847-1848 yılında çeşmenin *serdâbına*⁷¹ yapılan teneke bahası ve sair masraflar için 141 kuruş harcanmıştı. 1848-1849 yılında *çeşmenin ağzındaki lüle* ve sair masraflara 191 kuruş 20 para harcama yapılmıştı. 1851-1852 ve 1852-1853 yıllarında çeşmenin

⁶⁵ Müteveli kelimesi sözlükte *başkasının işini gören, dostluk gösteren, bakımını üstlenen* gibi anlamlara gelmektedir. Kelime terim olarak ise *vakfiye şartları, şer'î hükümler ve mer'î mevzuat çerçevesinde vakfın işlerini idare etmek üzere görevlendirilen kimseyi* ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde mütevellinin yaptığı iş genellikle *tevlîyet* olarak adlandırılmıştır. Nazif Öztürk, "Müteveli", TDV İslâm Ansiklopedisi, 32 (İstanbul 2006), s. 217.

⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde vakıflara ait kira ve gelirleri toplamakla görevli olan kimseydi. Yaptığı işe *cibâyet* denilmekteydi. Mehmet İpşirli, "Câbî", TDV İslâm Ansiklopedisi, 6 (İstanbul 1992), s. 529.

⁶⁷ Demlikoğlu, *998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566)*, 46-47.

⁶⁸ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 24, 58, 101, 107, 128, 161.

⁶⁹ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 24, 161.

⁷⁰ Bayartan, *Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler*, 164.

⁷¹ *Serdâb* kelimesi bazı sözlüklerde suyu soğuk tutmaya yarayan yer altı odası anlamına gelmektedir. Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, 1489. Bazı sözlüklerde ise kelime, *sıcak memleketlerde çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odası* anlamında kullanılmıştır. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1098. Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, Farsçada *serd* (soğuk) ve *âb* (su) kelimelerinden oluşan *serd-âbin soğuk su* anlamını taşımasından yola çıkarak önceleri içme suyunu soğuk tutmak için tasarlandığını ve yalnız kiler olarak kullanılmış olabileceğini ileri sürmüştür. *Serdâblar* hiç güneş görmeyen, genellikle dört veya beş basamakla inilen, kubbeli ya da tonozlu nisbeten geniş mekânlardır. Bazı bölgelerde *serdâblar* için *zîr-i-zemin* (yer altı) de denilmektedir. Diyarbakır evlerinde *serdâb* veya soğukluk olarak adlandırılan bodrum kat odaları bulunmaktadır. Zaman içerisinde *serdâb* isminin kullanım alanı genişletilmiştir. Bu mekânın yer altında bulunma özelliği sebebiyle *türbelerin altındaki asıl mezar odasına, her çeşit yer altı tesisine, yer altı yollarına, alt geçit ve tünellere* de *serdâb* ismi verilmiştir. Ahmet Cihat Kürkçüoğlu, "Serdâb", TDV İslâm Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009), s. 550-551.

tamiri için harcanan tutar 1.587 kuruş tutmuştu. 1855-1856 ve 1856-1857 yıllarında çeşmenin serdâbına harcanan tutar 133 kuruş 20 para idi. Ayrıca çeşmenin ağızındaki lüle ve sair masraf için 50 kuruşluk bir masraf yapılmıştı. Çeşmenin bazı yerlerine de 50 kuruş harcanmıştı. 1857-1858 yılında çeşmenin serdâbı için yapılan masraflar 406 kuruş 20 para tutmuştu.⁷²

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın önemli harcamalarından biri de çeşmenin *su yolu ve çatısı*⁷³ için yapılan masraflardı. 16. yüzyılın başlarından itibaren çeşmenin su yoluna belli bir miktar harcamanın yapıldığı kayıtlara yansımıştır. 1566 tarihli bir kayda göre Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın giderleri arasında su yoluna harcanan 646 akçe de bulunmaktaydı.⁷⁴ Ayn Salîb Çeşmesi'nin su yolu için 19. yüzyılın ikinci yarısında da harcamanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1858-1859 yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın giderleri arasında su yoluna ve çatısına yapılan masraflar da yer almaktaydı. Bu masraflar 926 kuruş 20 para tutmuştu.⁷⁵

Ayn Salîb Çeşmesi için yapılan masrafların vakfın en önemli harcamalarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1859-1860 yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın toplam gideri 672 kuruş 20 para idi. Bunun 510 kuruşu çeşmenin masrafları için harcanmıştı. Benzer bir durum 1860-1861 yılında da olmuştur. Bu yılda vakfın toplam gideri 1.078 kuruş 20 para tutmuştu. Bunun içerisinde en önemli harcama 900 kuruş ile çeşmenin masrafları idi.⁷⁶ Her iki yılda da görüldüğü üzere vakıf giderlerinin büyük bir kısmını çeşme için yapılan masraflar oluşturmaktaydı.

Vakıf gelirlerinin Ayn Salîb Çeşmesi'nin bakım ve tamirinin yanı sıra vakfa ait dükkânların masrafları için de harcandığı anlaşılmaktadır. Dükkânlar vakfa ait mülkler içerisinde en önemli gelir kaynağı idi. Bu yüzden bunların bakım ve tamiri önemliydi. Nitekim 1849-1850 yılında vakfın dükkânları için harcanan masraf 382 kuruş olarak kayıtlara yansımıştır.⁷⁷

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın harcamalarından biri de mütevellî ücreti idi. İncelenen dönemde vakıf mütevellisi olarak sadece Hasan Efendi'nin adına rastlanmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere Hasan Efendi'nin 1855-1861 yılları arasında vakfın mütevellisi olarak görev yaptığı belirlenmiştir. Hasan Efendi'nin aldığı ücrete ilişkin ise iki yıllık bir veri tespit edilmiştir. Bu verilere göre Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın mütevelliliğini yürüten Hasan Efendi 1859-1860 ve 1860-1861 yıllarında yıllık 80 kuruş ücret almaktaydı.⁷⁸

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın bir diğer harcaması ise muhasebe harcı ve muharrir maaşı adlı vergilerdi. Osmanlı Devleti'nde bu vergiler tüm vakıflardan vakıf gelirinin belirli bir oranı kadar alınmaktaydı. Evkaf Nezaretine verilen bu vergilerin⁷⁹ vakıfların gelir miktarına ve görevli sayısına göre değiştiği anlaşılmaktadır.⁸⁰ Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın da giderleri arasında yer alan muhasebe harcı ve muharrir maaşı ile ilgili bazı veriler tespit edilmiştir. Nitekim 1856-1857 yılında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın geliri 733 kuruş 20 para idi. Bu gelirden 31 kuruş 30 para

⁷² BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 3, 58, 107, 128.

⁷³ Belgede *sakf* olarak geçmektedir. Sakf kelimesi *tavan*, *çatı*, *dam* gibi anlamlara gelmektedir. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1069.

⁷⁴ Demlikoğlu, 998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566), 47.

⁷⁵ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 101.

⁷⁶ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 24, 161.

⁷⁷ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 3.

⁷⁸ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 24, 161.

⁷⁹ Kürşat Çelik, "R.1284/1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları," *Vakıflar Dergisi* 40 (2013): 158.

⁸⁰ Selahattin Satılmış ve Sefa Alp, "Karamanoğlu Mehmet Bey ve Vakfı (XIX. Yüzyıl)," *Vakıflar Dergisi* 53 (2020): 158-159.

muhasebe harcı ve muharrir maaşı için harcanmıştı. 1859-1860 yılında ise vakfın geliri olan 1.266 kuruştan muhasebe harcı ve muharrir maaşına harcanan miktar 82 kuruş 20 para tutmuştu.⁸¹

Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın harcamaları ile ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da vakıf harcamalarının gelirlere göre durumudur. Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı harcamalarının bazı yıllarda gelir miktarından az, bazı yıllarda ise gelir miktarı ile eşit olduğu kayıtlara yansımıştır. Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın gelir ve harcamalarına dair bilgi veren bazı kayıtlara bakıldığında vakfın birçok yılda fazla verdiği anlaşılmaktadır. Yani vakfın elde ettiği gelir miktarı, harcama tutarından daha fazlaydı. Nitekim 1855-1856, 1856-1857, 1859-1860, 1860-1861 yıllarında Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın gelir miktarı harcama tutarından daha fazla olmuştu. Bazı yıllarda ise Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın gelir ve harcamaları eşit olmaktadır. Örneğin, 1848-1853, 1857-1858 ve 1858-1859 yıllarında vakfın mülklerden elde ettiği gelir miktarı ile harcama tutarı birbirine eşitti.⁸²

Sonuç

İslâm dünyasının birçok yerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla kuyu, sebil ve çeşme gibi çeşitli su tesislerinin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu tesislerin önemli bir kısmını çeşmeler oluşturmuştur. Hem İslâm dünyasında hem de Osmanlı Devleti'nde çeşme yapımı ve vakfi önemli bir hayır olarak görülmüştür. Bu amaçla birçok yerde çeşmeler inşa edilmiş ve bunlar vakıflarca desteklenmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde birçok şehirde olduğu gibi Siirt'te de bazı çeşmelerin bulunduğu ve bunların vakıflar tarafından desteklendiği tespit edilmiştir. Vakıflarca desteklenen bu çeşmelerin bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunlardan biri de günümüzde Siirt ilinin Merkez ilçesine bağlı İnönü Mahallesi'nde bulunan Ayn Salîb Çeşmesi'dir. Hangi tarihte ve kimler tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmeyen bu çeşmenin Selçuklular zamanından kalmış olabileceği tahmin edilmektedir. Ayn Salîb adının Haçlı Çeşmesi anlamına gelmesi ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Siirt'te Hristiyanların yaşadığı Ayn Salîb adında bir mahallenin bulunması gibi bilgilerden yola çıkarak bu çeşmenin Hristiyanlarla bir bağının olduğu sonucuna varılabilir.

Osmanlı Dönemi'nde Ayn Salîb Çeşmesi ile ilgili ilk verilerin 16. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Ayn Salîb Çeşmesi vakıf sistemi içerisinde yer almış ve çeşme için çeşitli mülkler vakfedilmiştir. Ayrıca bu dönemde vakfın bünyesinde mütevellî, câbî ve kâtip gibi görevliler istihdam edilmiştir.

İncelenen dönemde Ayn Salîb Çeşmesi'nin daimî surette akan bir çeşme olduğu tespit edilmiştir. Çeşmeden akan bu suyun ancak bir mahallenin ihtiyacına yettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde çeşme etrafında çeşitli halk inanışlarının da şekillendiği belirlenmiştir. Bu inanışlardan biri çeşme suyunun çocuk sahibi olmaya yaradığına dairdir. Çeşme ile ilgili bir diğer inanış ise suyunun hazım sıkıntısı çeken insanlara iyi geldiği şeklindedir. Bu anlatılara inanan pek çok insan çeşmeye gelip suyundan içmekteydi.

Ayn Salîb Çeşmesi'nin incelenen dönemde de vakıf sistemi içerisinde yer aldığı belirlenmiştir. Bu dönemde Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı için çeşitli mülkler vakfedilmiştir. Vakfedilen mülklerin başında ticari işlerin yürütüldüğü dükkânlar gelmekteydi. Vakfın en önemli gelir kaynağı olan dükkânların sayısı 9 ile 13 arasında değişmekteydi. Bu dükkânlarda Müslümanların yanı sıra gayrimüslimler de kiracı olarak kalmıştır. Benzer şekilde vakfın bir diğer mülkü olan bağlar da

⁸¹ BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 128, 161.

⁸² BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 24, 58, 59, 101, 128, 161. Vakfın 1848-1861 yılları arasındaki gelir ve gider miktarlarına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Ek 5.

hem Müslümanlara hem de gayrimüslimlere kiralanmıştır. Dükkân ve bağların dışında vakfın boyalık, tarla, ev, arsa ve harman yeri gibi çeşitli mülkleri bulunmaktaydı. Bu mülkler vakfın menfaatleri doğrultusunda belli bir ücret karşılığında yıllık olarak kiralanmaktaydı.

Vakfa ait mülklerden elde edilen gelirler vakfın ihtiyaçları için harcanmıştır. Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın en önemli harcamalarının başında çeşmenin bakım ve tamiri için yapılan masraflar gelmekteydi. Nitekim incelenen dönemde çeşmenin serdabı ve bu serdaba yapılan teneke için çeşitli harcamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde çeşmenin ağzındaki lüle için de masraf yapıldığı kayıtlara yansımıştır. Bir diğer masraf ise çeşmenin su yolu ve çatısı için yapılmıştı. Çeşmenin tamiri ve bazı yerleri için de masrafların yapıldığı belirlenmiştir. Görüldüğü üzere vakfa ait mülklerden elde edilen gelirler sayesinde çeşme ve eklentilerinin bakım ve tamiri yapılmaktaydı. Bunların yanı sıra Ayn Salîb Çeşmesi Vakfı'nın harcamaları arasında vakfa ait dükkânların masrafları, muhasebe harcı ve muharrir maaşı ile görevli ücreti de bulunmaktaydı. Vakfa ait bu harcamaların kimi yıllarda gelir miktarından az, kimi yıllarda ise gelir miktarı ile eşit olduğu tespit edilmiştir.

İncelenen dönemde vakıf bünyesinde mütevellinin görev yaptığı tespit edilmiştir. Vakıf mütevellisi olarak görev yapan kişi Hasan Efendi idi. Görev başlangıç ve bitiş tarihi bilinmeyen Hasan Efendi'nin 1855-1861 yılları arasında vakfın mütevelliliğini yaptığı belirlenmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde vakıf sistemi içerisinde yer alan ve hayırseverlerin vakfettiği mülklerden elde edilen gelirler sayesinde uzun yıllar ayakta kalmayı başaran Ayn Salîb Çeşmesi günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından vakıf çeşme geleneğinin terk edilmesi Ayn Salîb Çeşmesi'ni de olumsuz etkilemiş olmalıdır. Bununla beraber Siirt'te halkın su ihtiyacı uzun yıllar bu çeşmeden karşılanmaya devam etmiştir. Bu durumun 1860'lı yılların başına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Botan'dan Siirt'teki hemen her eve kapalı şebeke su sisteminin çekilmesiyle beraber Ayn Salîb Çeşmesi de eski önemini yitirmiş ve kaderine terk edilmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Ayn Salîb Çeşmesi uzun yıllar bakım ve tamirden yoksun kalmış ve zaman içerisinde çeşmenin su yolu da tıkanmıştır.

Ayn Salîb Çeşmesi'ni bu vaziyetten kurtarmak için Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu harekete geçmiş ve çeşme 1991 yılında koruma altına alınarak tescillenmiştir. Yine yakın bir zamanda Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu çeşmenin korunması adına önemli adımlar atmıştır. Kurulun 23.09.2021 tarihli kararında, tescilli olan Ayn Salîb Çeşmesi'nin tescil kaydının güncellenmesine, güncellenen bu kaydın uygun olduğuna, yapı grubunun I. (birinci) Grup Yapı olarak belirlenmesine karar verilmiştir. Ayrıca Ayn Salîb Çeşmesi'nin koruma alanı sınırları belirlenmiştir. Böylelikle hem çeşme hem de çeşmenin korunma alanı sınırları içerisinde yapılacak herhangi bir fiziki ve inşai uygulama için önceden Koruma Bölge Kurulunun iznini almak şartı getirilmiştir. Alınan bu kararlar Ayn Salîb Çeşmesi'nin korunması ve varlığını devam ettirmesi için oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra Siirt'in önemli tarihi eserlerinden biri olan bu çeşmenin eskiden olduğu gibi akması ve bakımının yapılarak turizme kazandırılması şehir için olumlu bir gelişme olacaktır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, nr. 13011.

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, nr. 34672.

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, nr. 36067.

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, nr. 36328.

BOA, *Meşihat Şer'iyye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d)*. 7582, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 414.

BOA, *Meşihat Şer'iyye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d)*. 7584, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 416.

BOA, *Meşihat Şer'iyye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d)*. 7592, Siird Şer'iyye Sicili, nr. 424.

2. Vilayet Salnâmeleri

H. 1288/M. 1871 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi

H. 1292/M. 1875 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnâmesi

H. 1310/M. 1892 Tarihli Bitlis Vilayet Salnâmesi

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akay, Sedat. "Günümüz Siirt Arapçası." Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2020.

Akın, Halat. "424 Numaralı Siirt Şer'iyye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi." Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi, 2019.

Ayhan, Recep. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Siird (1847-1900)*. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları, 2022.

Ayhan, Recep. "1888 Tarihli ve 36067 Numaralı Evkaf Defterine Göre Siirt Vakıflarının Mülk Varlığı." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 31 (2022): 91-106.

Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10/1 (2008): 157-175.

Bir Doktorun Harp ve Memleket Anıları. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2009.

Bizbirlik, Alpay. *16. Yüzyılın Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar (972 Tahriri Işığında)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Boran, Ali, Abdülhamit Tüfekçioğlu ve Zekai Erdal. "Siirt ve İlçelerindeki 2000 Yılı Yüzey Araştırması." *23. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, (19. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 1), 28 Mayıs/1 Haziran 2001* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), 17-32.

Çelik, Kürşat. "R.1284/1868-1869 Tarihli Muhasebe-i Evkaf-ı Hümayun Defteri'ne Göre Mamuratülaziz Vakıfları." *Vakıflar Dergisi* 40 (2013): 143-162.

Çiftçi, Cafer. "Osmanlı Dönemi Bursa Su Yollarının Bakımı ve Onarımında Vakıfların Rolü." *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3/3 (2002): 57-74.

- Demlikoğlu, Uğur. “1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Siirt Vakıfları.” *Asia Minor Studies* 6/2 (2018): 91-105.
- Demlikoğlu, Uğur. “998 ve 1112 Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Siirt Vakıfları (1526-1566).” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 44 (2018): 40-61.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2015.
- Duygu, İsmail. “426 Numaralı (H.1302-1317/M.1885-1900) Siirt Şer’iyye Sicili Metin Çeviri ve Değerlendirme.” Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi, 2012.
- Eyice, Semavi. “Çeşme”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 8 (İstanbul 1993), ss. 277-287.
- Güler, Mustafa. “XVIII. Asrın Sonlarında Mekke ve Medine’deki Su Vakıfları.” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/2 (2012): 1-21.
- Günay, Hacı Mehmet. “Su”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 37 (İstanbul 2009), ss. 432-437.
- Güneri, Hasan. “Vakıf Suları ve Su Vakıfları.” *Vakıflar Dergisi* 9 (1971): 67-79.
- İpşirli, Mehmet. “Câbî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 6 (İstanbul 1992), ss. 529-530.
- Karataş, Ali İhsan. “Bursa Suları ve Su Vakıfları.” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008): 379-417.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Kılıççioğlu, Cumhur. *Her Yönüyle Siirt*. Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1992.
- Kucak, Ömer. “XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Siirt ve Havalisindeki Vakıfların Arazi Varlıkları.” *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4/6-7 (2016): 13-26.
- Kürkçüoğlu, Ahmet Cihat. “Serdâb”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 36 (İstanbul 2009), ss. 550-551.
- Özcan, Görgün. *Osmanlı Şehirciliği ve Vakıflar*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Öztürk, Naif. “Mütevelli”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 32 (İstanbul 2006), ss. 217-220.
- Pala, İskender. “Su (Kültür ve Medeniyet)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 37 (İstanbul 2009), ss. 442-443.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2011.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûsu’l-Âlam*. İstanbul: Mihran Matbaası, 1311.
- Satılmış, Selahattin ve Sefa Alp. “Karamanoğlu Mehmet Bey ve Vakfı (XIX. Yüzyıl).” *Vakıflar Dergisi* 53 (2020): 147-162.
- Seçkin, Bekir Sami. *Başlangıçtan Günümüze Siirt Tarihi*. İstanbul: İstanbul Siirt Derneği Yayıncılık, 2006.
- Siirt İli Somut Kültürel Miras Envanteri*. C. 2, Haz. Zekai Erdal, Mehmet Cabir Alper vd., Siirt: Siirt Valiliği Yayınları, 2021.
- Siirt’te Tespiti ve Tescili Yapılmayan Kültür Varlıkları*. Ankara: Siirt Valiliği Yayınları, 2003.
-

Şanlı, H. Sinem ve Ebru Çatalkaya Gök. “Bitkisel Boyacılıkta Kökboyanın (*Rubia tinctorum* L.) Önemi.” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/48 (2017): 772-778.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Yaşar, Hüseyin, Erdem Akın ve Abdurrezzak Çelik. *Siirt Halk Anlatıları-I (Halk Hikâyeleri ve Masallar)*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf”, MEB İslâm Ansiklopedisi, 13 (İstanbul 1986), ss. 153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf (Tarih)”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 42 (İstanbul 2012), ss. 479-486.

4. İnternet Kaynakları

<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>. [Erişim: 10.07.2023]

<https://siirtgazetesi.com.tr/ayn-salip-cesmesi-feryat-ediyor-yikildim-yikiliyorum/>. [Erişim: 10.07.2023]

EKLER

Ek 1: Ayn Salıb Çeşmesi'nin Önden Görünümü

(Kişisel Arşiv, Çekim Tarihi: 15 Kasım 2022)

Ek 2: Ayn Salıb Çeşmesi'nin Yandan Görünümü

(Kişisel Arşiv, Çekim Tarihi: 15 Kasım 2022)

Ek 3: Ayn Salıb Çeşmesi'nin İç Kısmından Bazı Görüntüler

(Kişisel Arşiv, Çekim Tarihi: 15 Kasım 2022)

Ek 4: Ayn Salıb Çeşmesi'nin İç Kısmından Bazı Görüntüler

(Kişisel Arşiv, Çekim Tarihi: 15 Kasım 2022)

Ek 5: Ayn Salıb eşmesi Vakfı'nın Gelir ve Gider Miktarları (1848-1861)

Yıllar	Gelir Miktarı	Gider Miktarı	Açıklama
13 Eylül 1848/ 12 Eylül 1853	3.432 kuruş	3.432 kuruş	Vakfın gelir ve giderleri eşit
13 Eylül 1855/ 12 Eylül 1856	733 kuruş 20 para	264 kuruş 30 para	Vakfın 468 kuruş 30 para fazlası var
13 Eylül 1856/ 12 Eylül 1857	733 kuruş 20 para	264 kuruş 30 para	Vakfın 468 kuruş 30 para fazlası var
13 Eylül 1857/ 12 Eylül 1858	996 kuruş 20 para	996 kuruş 20 para	Vakfın gelir ve giderleri eşit
13 Eylül 1858/ 12 Eylül 1859	1.020 kuruş 20 para	1.020 kuruş 20 para	Vakfın gelir ve giderleri eşit
13 Eylül 1859/ 12 Eylül 1860	1.266 kuruş	672 kuruş 20 para	Vakfın 593 kuruş 20 para fazlası var
13 Eylül 1860/ 12 Eylül 1861	1.245 kuruş 20 para	1.078 kuruş 20 para	Vakfın 167 kuruş fazlası var

(BOA, *EV.d.*, nr. 13011, s. 2, 3, 24, 58, 59, 101, 107, 128, 161)

Ek 6: Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun Ayn Salıp Çeşmesi ile İlgili 23.09.2021 Tarihli Kararı

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜR VARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR**

Toplantı Tarihi ve No. :23.09.2021-334
Karar Tarihi ve No. :23.09.2021-8694
Dosya No. :56.00.104

Toplantı Yeri
DİYARBAKIR

Siirt İli, Merkez İlçesi, İnönü Mahallesinde bulunan, herhangi bir sit alanında yer almayan, tapunun 11 ada, 2 no.lu parselinde kayıtlı, mülkiyeti Siirt Belediyesine ait, tescilli Ayn Salıp Çeşmesinin tescil kaydının güncellenmesi ve korunma alanı sınırlarının belirlenmesine ilişkin; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 05.12.1991 tarih ve 938 sayılı tescil kararı, kadastral haritanın istendiği Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 03.06.2021 tarih ve E.1430418 sayılı yazısı, kadastral haritanın iletildiği Siirt Kadastro Müdürlüğü'nün 08.07.2021 tarih ve E.1837504 sayılı yazısı, Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanının hazırladığı 20.09.2021 tarih ve E.949160 sayılı dosya inceleme raporu okundu. Ekleri ve konuya ilişkin bilgi, belgeler incelendi. Yapılan görüşmeler sonunda;

Siirt İli, Merkez İlçesi, İnönü Mahallesinde bulunan, herhangi bir sit alanında yer almayan, tapunun 11 ada,2 no.lu parselinde kayıtlı, mülkiyeti Siirt Belediyesine ait, tescilli Ayn Salıp Çeşmesinin tescil kaydının belirtilen kadastral bilgiler doğrultusunda güncellenmesine, güncellenen tescil fişinin uygun olduğuna, yapı grubunun I.(birinci) Grup Yapı olarak belirlenmesine;
-2863 sayılı Kanununun 8. Maddesi kapsamında, Ayn Salıp Çeşmesinin korunma alanı sınırlarının ekli koordinatlı krokide işaretlendiği şekilde belirlenmesine;
-13.03.2012 tarih ve 28232 Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelik" gereği ilgili Tapu Müdürlüğüne Siirt İli, Merkez İlçesi, İnönü Mahallesinde bulunan Ayn Salıp Çeşmesinin bulunduğu 11 ada, 2 no.lu parselin tapu kütüğü beyanlar hanesine "Korunması Gerekli I. (Birinci) Grup Taşınmaz Kültür Varlığı ve Korunma Alanıdır" şerhinin; 11 ada 1 no.lu parselin tapu kütüğü beyanlar hanesine "Tamamı Korunması Gerekli I.(birinci) Grup Taşınmaz Kültür Varlığı Korunma Alanıdır" şerhlerinin, ifade edildiği şekilde konulmasına ve bu işlemlere ait bilgi-belgelerin Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne iletilmesine;
- Ayn Salıp Çeşmesi ile korunma alanı sınırları içerisinde yapılacak olan her türlü fiziki ve inşai (ifraz, tevhit, imar uygulaması dâhil) uygulama öncesinde Koruma Bölge Kurulundan izin alınması gerektiğine karar verildi.

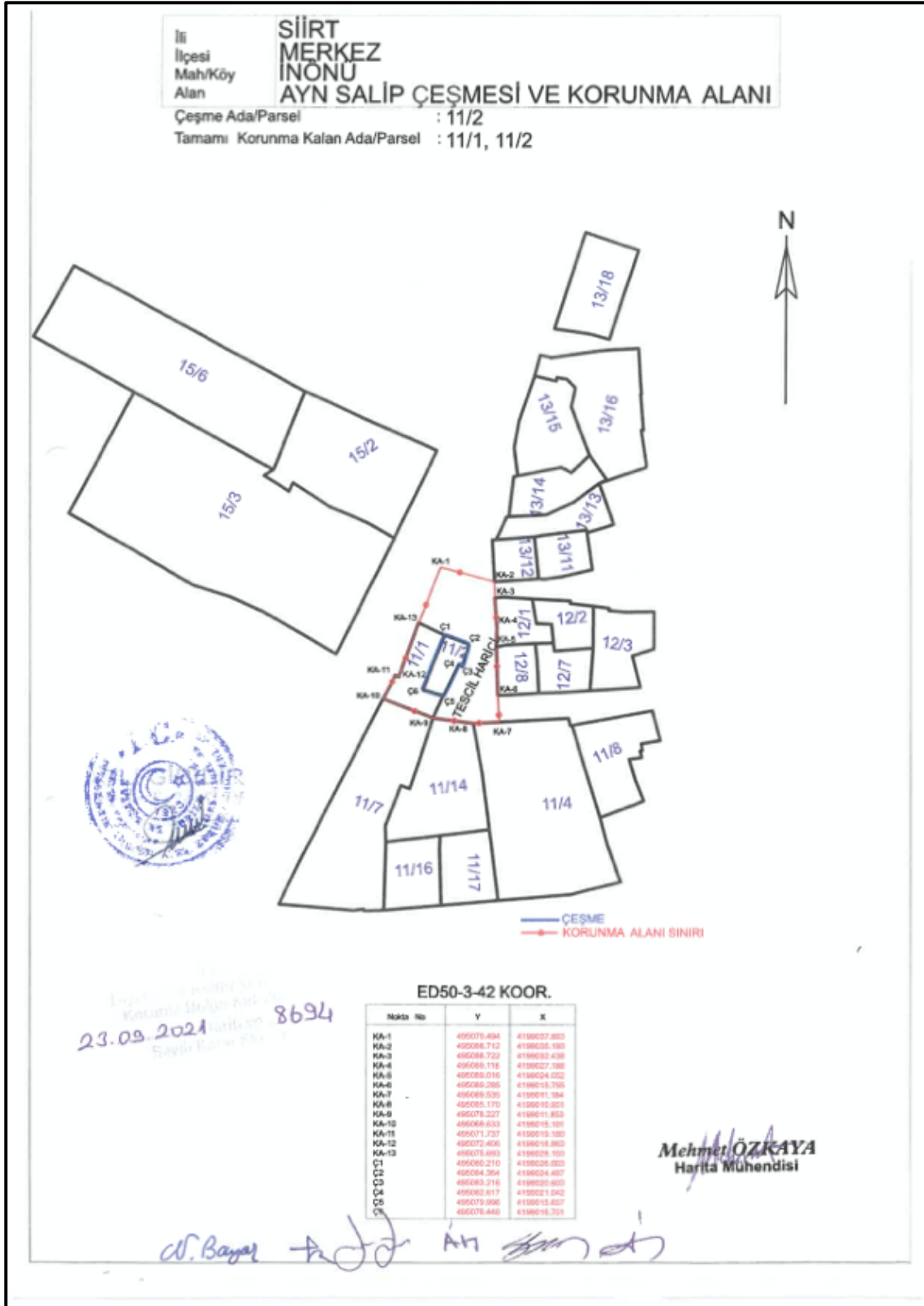
(<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>), [Erişim: 10.07.2023].

Ek 7: Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun Ayn Salıp Çeşmesi ile İlgili 23.09.2021 Tarihli Karar Eki

AVRUPA KONSEYİ	DOĞAL VE KÜLTÜREL VARLIKLARI KORUMA ENVANTERİ (D.K.V.K.E)	ANIT	ENVANTER NO:					
TÜRKİYE	KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ		HARITA NO:					
İLİ: SİİRT	İLÇESİ: MERKEZ	MAHALLE/MEVKİ: İNÖNÜ	KORUMA DEREJESİ	ANITSAL	1	2	3	
SOKAK VE KAPI NO:		KADASTRO: PAFTA: ADA:11 PARSEL:2	ÇEVRESEL		1	2	3	
ADI : AYN SALIP ÇEŞMESİ	YAPTIRAN:	YAPAN:	MİMARİ ÇAĞI:					
	YAPIM TARİHİ:	KİTABE:	VAKFIYE:					
GENEL TANIM: Siirt İli, Merkez İlçesi, İnönü Mahallesinde bulunan Ayn Salıp Çeşmesi; moloz kalker taştan yapılmış olup, çeşme ve depolama bölümlerinden oluşmaktadır.								
KORUNMUŞLUK DURUMU: KÖTÜ	TASİYİCİ YAPI:	CEPHE DURUMU:	ÖRTÜ DURUMU:	İÇ YAPI DURUMU:	BEZEME DURUMU:	RUTUBET DURUMU:		
VAZİYET PLANI:				FOTOĞRAF:				
								
GÖZLEMLER: "Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı" özelliği göstermektedir.								
BUGÜNKÜ SAHİBİ: Siirt Belediyesi				BAKIMINDAN SORUMLU OLAN: Siirt Belediyesi				
YAPILAN ONARIMLAR:								
AYRINTILI TANITIM: Ayn Salıp Çeşmesi; moloz kalker taştan yapılmış olup, çeşme ve depolama bölümlerinden oluşmaktadır. Yapı batı taraftan bir eve bitişik durumdadır. Yapısı kuzeyden kemerli bir açıklıktan girilmekte olup, üzeri beşik tonozla örtülü çeşmenin bulunduğu bölüme geçilmektedir. Çeşme, yapının güney duvarına yerleştirilmiştir. Batı ve doğu duvarında birer adet niş bulunmaktadır. Çeşmenin arka tarafında depolama bölümü yer almakta olup, depolama bölümünün üzeri düz dam ile örtülmüştür. Günümüzde çeşme bölümünün dış duvarları beton kabuk ile kaplanmış olup, iç duvarları ve tavan ise çimento harcı ile sıvanmış durumdadır.				TEKNİK BİLGİLER:				
				ISITMA SİSTEMİ:				
				KANALİZASYON:				
				SU:				
				ELEKTRİK:				
				ÖZGÜN KULLANIMI: ÇEŞME				
				BUGÜNKÜ KULLANIMI: ÇEŞME				
				ÖNERİLEN KULLANIMI: ÇEŞME				
				HAZIRLAYANLAR:				
				Şilan AKKUŞ (Mimar)				
				Yılmaz AKKUZU (Mimar)				
				23.09.2021				
				KONTROL EDEN:				
				Mehriban KARAYAN				
				Bölge Kurulu Müdürü				
				TESCİL KARAR NO: 8694				
				KARAR TARİHİ: 05.12.1991				
YAYIN DİZİNİ:				EKLER:				
1-				RAPOR				X
2-				FOTOĞRAF				X
3-				RÖLÖVE PROJESİ				
4-				RESTORASYON PROJESİ				
				HARİTA				X
				KROKİ				X
				KİTABE				
T.C. Diyarbakır Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulunun 23.09.2021 tarih ve 8694 Sayılı Karar Eki dir.								

(<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>), [Erişim: 10.07.2023].

Ek 8: Ayn Salıp Çeşmesi ve Korunma Alanı Sınırını Gösteren Kroki

(<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-294374/eylul.html>), [Erişim: 10.07.2023].